

Канд. техн. наук, доц. Жаданова К. Ф.,

Студентка 4 курсу Апостолова М. В.

Кафедра будівельного виробництва та управління проектами

Запорізький національний технічний університет

САДИБА ПОПОВА У ВАСІЛІВЦІ – УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА ЦЕГЛЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ ст.

Анотація. У статті розглянуто особливості цегляного стилю будівель садиби Попова у Василівці, яка являє собою унікальну пам'ятку архітектури Південно-Східної України кінця ХІХ ст., досліджено роль місцевого архітектора О. Н. Агєєнко як можливого автора загального планувального рішення комплексу садиби, а також проектів окремих її будівель.

Ключові слова: : еkleктика, цегляна архітектура, замок, пам'ятка архітектури, архітектор О. Н. Агєєнко.

До числа найбільш значимих пам'яток Запорізького краю відноситься архітектурний ансамбль садиби Попова, відомий також як замок Попова, в районному центрі Василівка (раніше село Васильєво Мелітопольського повіту Таврійської губернії). Садиба, яка частково збереглася, є унікальним пам'ятником садибної цегляної архітектури Південно-Східної України кінця ХІХ ст.

Садиба була зведена в кінці ХІХ ст., в період пишного розквіту стилю еkleктики, котрий декларує поєднання в одному образі стилів різних історичних епох. За кордоном цей стиль більше відомий як історизм. Ансамбль садиби являє собою сукупність прийомів середньовічної європейської архітектури (романський стиль і готика), елементів східної архітектури (мавританський стиль), а також стильових особливостей російської архітектури. Зведений на високому пагорбі, палацовий комплекс справляв приголомшуюче враження на сучасників. Химерне нагромадження його вигадливих веж, гостроверхих наметів, зубчастих стін було видно здалеку, викликаючи почуття подиву і захоплення.

Найбільший у Східній Європі садибний комплекс складався з панського будинку – великого двоповерхового палацу з п'ятьма вежами, двох флігелів для гостей і одного для прислуги, будівель оглядової вежі, каретної, стайні і безлічі дрібних господарських споруд. Всі споруди садиби були зведені з використанням рельєфної цегляної кладки. Будівництво комплексу забезпечували три місцевих цегельних заводи, що випускали продукцію з особливим клеймом – літерою «П». Виразність і пластику поверхні стіни без

тинькування досягалася застосуванням цегли різного кольору (червоного і жовтого) і різної форми (звичайного і лекального). Такий спосіб зведення промислових та цивільних будівель, що розповсюдився в кінці XIX ст., отримав назву цегляної архітектури або цегляного стилю. Багато вчених розглядають це явище як перехідний етап до модерна.

До наших днів садиба дійшла в сильно пошкодженому вигляді. Практично повністю втрачено панський палац, від якого збереглася лише одна вежа. Інші будівлі садиби хоч і зберегли свою цілісність, але гостро потребують реставрації. Неймовірної якості і краси цегляна кладка поступово приходить в непридатність. Зараз на території садиби діє історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова». Більша частина публікацій на тему садиби присвячена її історії [1], або її сучасному стану [2,3].

Метою роботи є дослідження особливостей цегляної архітектури садиби Попова, яку розглядають як перехідний етап від еклектики до модерну, та обговорення питань, пов'язаних з авторством проектів її будівель.

Проблема вивчення і критичного переосмислення архітектурної спадщини кожного регіону є зараз актуальною. Дослідження дозволять відпрацювати вірний підхід до питань відновлення пам'ятки архітектури та дадуть нові можливості для популяризації знань про унікальну архітектурну спадщину регіону, що теж дуже важливо.

Першим власником Василівки був Василь Степанович Попов (1745--1822) – найближчий сподвижник князя Г. О. Потьомкіна, керуючий його особистою канцелярією з 1783 р. до самої смерті всесильного князя. Під час другої турецької війни (1787--1791) В. С. Попов відав усіма фінансовими ресурсами, якими розпоряджається ясновельможний князь, будучи головнокомандувачем армії.

Син В. С. Попова Павло Васильович Попов (1796-1839) також обрав військову кар'єру. Брав участь у Вітчизняній війні 1812 р., служив ад'ютантом командувача Грузинським корпусом на Кавказі О. П. Єрмолова. П. В. Попов був талановитим военначальником, відзначеним багатьма нагородами. Його ім'я викарбуване золотими літерами в Георгіївському залі Московського Кремля.

Будівництвом родового гнізда Попових – палацового комплексу – займався представник третього покоління власників Василівки – Василь Павлович Попов (1833-1894). Він, продовжуючи сімейну традицію, дослужився до генерал-майора. У 1887 р., вийшовши у відставку, оселився в Василівці, і весь свій час присвятив будівництву палацового комплексу, який, за його задумом, повинен був скласти гідну конкуренцію маєтку графа Воронцова в Алуці. Історії дворянського роду Попових присвячена робота [4].

Відомо, що зведенням садиби у 1887-1894 рр. займався архітектор Агєєнко Олександр Наумович, вихованець С. Петербурзького Будівельного Училища, заснованого під патронатом імператора Миколи I в 1842 р. З 1882 р. цей

навчальний заклад був відомим як Інститут Цивільних Інженерів. У радянський час він носив назву Ленінградського Інженерно-Будівельного Інституту, нині це С. Петербурзький Державний Архітектурно-Будівельний Університет.

До 50-річного ювілею навчального закладу (1842-1892 рр.) його випускником, відомим архітектором Г. В. Барановським у 1892 р. було видано ювілейний збірник про діяльність колишніх вихованців ІЦІ [5]. У статті, присвяченій О. Н. Агеєнко, наводяться деякі біографічні відомості, перелік робіт архітектора, в тому числі його головне дітище – згадана вище садиба, яка іменована там замком Попова. Характеризуючи Таврійський період діяльності архітектора, Барановський пише: *«В течение этого времени А. Н. (Александр Наумович) произвел множество построек общественных, церковных и частных. Из последних выдается замок генерала Попова»*. На малюнку, що супроводжує статтю, представлена основна споруда садиби – двоповерховий панський палац, зведений у мавританському стилі. Ім'я архітектора О. Н. Агеєнко, згадує також авторитетний словник відомого мистецтвознавця Н. П. Собко [6]. Творчості архітектора присвячена робота [7].

З навчальним закладом, вихованцем якого був О. Н. Агеєнко, пов'язана наукова і педагогічна діяльність багатьох видатних архітекторів, що склали гордість російського зодчества. У різні роки там працювали такі яскраві представники передової архітектурної школи та інженерної думки, як А. К. Красовський, Р. Б. Бернгард, І. С. Кітнер, Д. І. Грімм, Г. В. Барановський, Н. В. Султанів, В. О. Косяків. Архітектурні погляди цих майстрів багато в чому визначили шляхи розвитку російської архітектури в період еклектики.

Роки навчання Агеєнко в Будівельному Училищі (1872-1876 рр.) співпали з роками діяльності у стінах цього навчального закладу таких відомих учених, як Р. Б. Бернгард, І. С. Кітнер.

Значний вплив на формування поглядів молодого архітектора зробив знаменитий вчений зі ступенем академіка архітектури – І. С. Кітнер, один з представників раціональної архітектури, ідеолог цегляного стилю в еклектиці кінця ХІХ ст. [8]. Його погляди поділяв петербурзький архітектор В. О. Шретер. У співавторстві вони запроектували і звели в Петербурзі кілька прибуткових будинків і виробничих будівель у цегляному стилі, який вони активно пропагували. Деякі з будівель І. С. Кітнера, В. О. Шретера збереглися до наших днів. У зв'язку з цим представляється не випадковим вибір матеріалу та стилю для будівництва садиби.

На рис.1 представлені фрагменти збережених будівель садиби--східного, північного та англійського флігелів, стайні. Зубчасті фронтони, пінаклі -- башточки що висять, ризоліти і еркери, які виступають з площини стіни, вежі з зубчастими завершеннями, вежі з конічними покриттями – всі ці архітектурні елементи багаторазово повторюються на всіх спорудах садиби.

Рис.1. Фрагменти збережених будівель садиби

Звертає на себе увагу висока якість цегляної кладки. Має місце судження, що стосується того, що до робіт по зведенню будівель садиби були залучені німці-меноніти, які століттям раніше були запрошені Катериною II для заселення краю і проживали у численних колоніях поблизу села Васильєво [1]. Тут, мабуть, доречно згадати, що середньовічна Німеччина є батьківщиною, так званої «цегляної готики» [9].

На жаль, панський будинок садиби не зберігся. На рис. 2 представлений макет панського будинку садиби, виконаний В. В. Мешковим, колишнім директором музею-заповідника.

Не зважаючи на фактичний матеріал збірника Г. В. Барановського, який витримав не одне видання, на місцевому рівні питання про авторство будівель садиби вже тривалий час залишається відкритим. У місцевій пресі періодично з'являються публікації, які стверджують, що О. Н. Агеєнко був лише виконавцем робіт (виконробом) при будівництві садиби, а авторами проєктів окремих будівель садиби були зовсім інші особи

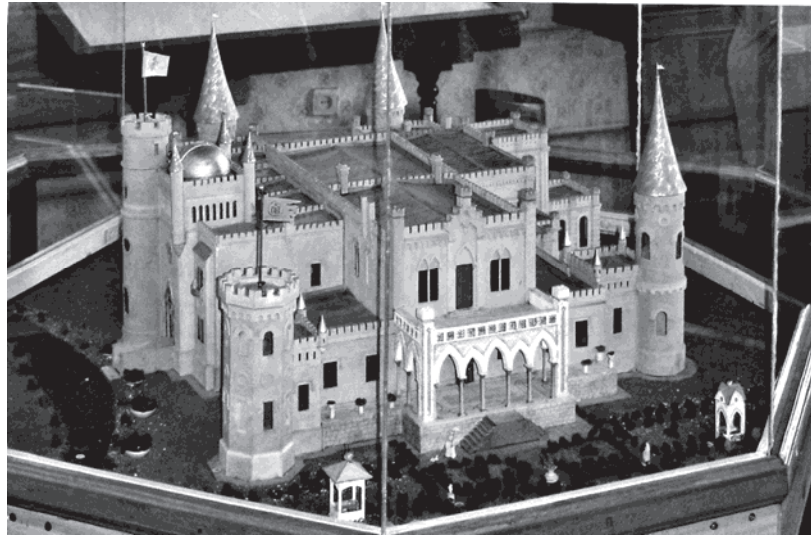

Рис. 2. Макет панського будинку садиби Попова у Василівці

В якості можливих авторів проекту стайні називають Миколу Леонтійовича Бенуа або його сина Леонтія Миколайовича [2]. З іноземців згадуються Стюнкль, Лангобарди, Бенц [3].

В буклеті «Замок Попова», підготовленому колишнім директором музею В. В. Мешковим ім'я О. Н. Агеєнко навіть не згадується. Місцеві краєзнавці А. П. Лютий і О. В. Варяник у своїй книзі [1] пишуть наступне: *«Он (О. Н. Агеєнко) является автором проекта застройки комплекса, под его руководством по готовому проекту сооружалось центральное здание комплекса – дворец. Авторы проектов отдельных зданий пока не известны».*». Виразом *«по готовому проекту»* Лютий і Варяник відмовляють Агеєнко в авторстві навіть стосовно палацу садиби, що суперечить інформації Г. В. Барановського. Ймовірно, автори цих публікацій вважають, що ансамбль садиби занадто гарний, щоб бути творчістю місцевого повітового архітектора.

Неодноразово висловлювалася думка, що автором проекту кінного манежу (стайні) є знаменитий російський архітектор Микола Леонтійович Бенуа – родоначальник відомої в Росії династії художників і архітекторів. Безумовно, приємно усвідомлювати, що в нашому краї збереглися пам'ятники архітектури, які освячені талантом великого художника, але достовірних доказів того, що стайня в садибі Попова зведена за проектом М. Л. Бенуа, немає. Прославлений майстер багато й успішно працював у столичному регіоні, був головним архітектором міста Петергофа. За його проекту в Петергофі були зведені придворні стайні в готичному стилі, які нічого спільного зі спорудженням у Василівці не мають. Творчість майстра такого масштабу досліджено до найдрібніших подробиць, але садиба у Василівці у творчій спадщині архітектора не згадується. Згадуються, наприклад, ескізи двох безіменних церков для

поміщиків в Малоросії, згадуються роботи, виконані в співавторстві з іншими архітекторами [10]. Не згадується садиба Попова і в творчості іншого Бенуа -- Леонтія Миколайовича, якого іноді також називають можливим автором будівель в садибі.

Якщо взяти за основу міркувань факти Барановського, котрі доводять авторство О. Н. Агеєнко щодо головної споруди садиби – панського палацу, то виникає припущення, що саме він, повітовий архітектор О. Н. Агеєнко, є автором проектів та інших об'єктів забудови. Дійсно, якщо замовника задовольнив проект першої і основної споруди садиби, то навряд чи він стане шукати іншого архітектора для будівель флігелів, каретної і стайні.

У зв'язку зі сказаним, проглядається наступний можливий сюжет подій. У грудні 1887 р. ватажок Таврійського губернського дворянства, багатий і впливовий поміщик генерал Василь Павлович Попов остаточно йде у відставку. Він виношує плани щодо будівництва в своєму маєтку Васильєво своєрідною мисливської резиденції, куди могли б приїжджати його друзі для полювання на прилеглий території Великого Лугу, що кишить всякою живністю. Він розповідає свої плани молодому, перспективному архітектору О. Н. Агеєнко. У своєму виборі замовник не помилився. Агеєнко мав прекрасну фахову освіту; може бути, найкращу з того часу. Як учень І. С. Китнера, він був добре інформований про цегляну архітектуру; саме її і вибрали для здійснення задуму замовника.

Садибне будівництво – є досить специфічна сфера діяльності архітектора, де він, не обмежений ніякими містобудівними умовами, може дати волю своїй фантазії і реалізувати всі свої гідності. Комплекс садиби у Василівці не випадково отримав назву замку – він мав всі атрибути оселі середньовічного феодала, які були вишукано вписані в структуру, характерну для побуту кінця XIX ст.

Німецькому письменнику І. В. Гете належать слова: «Архітектура – це оніміла музика». Якщо це так, то комплекс садиби можна порівняти з оркестром, в злагодженій грі якого не фальшивить ні один інструмент, не дисонує жоден звук. Безумовно, це творчий задум одного автора. На наш погляд, цим автором є архітектор О. Н. Агеєнко.

У правилах того часу було поєднання державної служби з приватною практикою. Агеєнко активно включився в роботу по зведенню садиби, поєднуючи її зі службою. У 1888 р. він отримав підвищення, і був призначений на посаду повітового архітектора міста Мелітополя, але вже в 1889 р. залишив її. У 1890 р. Агеєнко взагалі йде з державної служби у відставку, і займається тільки садибою. У 1894 р. будівництво садиби було завершено. За трагічним збігом обставин восени того ж року йде з життя господар садиби генерал В. П. Попов

Після закінчення робіт у Васильєво О. Н. Агеєнко переїжджає до Москви, де стає членом Московського Архітектурного Суспільства і зводить кілька

будівель, як за власними проектами, так і за проектами інших авторів. В якості помічника відомого архітектора В. І. Жолтовського працював на будівництві унікального особняка Тарасова, зводив прибутковий будинок князя Щербатова (по готовому проекту). Помер архітектор в Москві після 1912 року.

Формуються такі висновки.

Садиба Попова являє собою унікальну пам'ятку архітектури цегляного стилю – одного із напрямків пануючий у Росії з середини XIX ст. еклектики, обговорюються особливості цієї архітектури, названі її ідеологи.

Фактичний матеріал, наданий у статті, говорить на користь аргументу, що автором будівель садиби Попова у Василівці є повітовий архітектор Агеєнко Олександр Наумович. Опоненти іншого погляду на роль О. Н. Агеєнко не досить повно оцінюють архітектора, як творчу особистість. Його вчителями були прославлені майстри будівельної справи та архітектури, в тому числі академік архітектури І. С. Кітнер – один з ідеологів цегляного стилю. Саме цей стиль реалізований при зведенні садиби.

Оцінюючи у цілому діяльність архітектора, цивільного інженера О. Н. Агеєнко, слід зазначити, що він був гідним представником петербурзької школи зодчества, ідеї якої він успішно втілював у життя, творячи палаци і храми. Його творчість залишила помітний слід в історії та культурному житті Запорізького краю.

Література:

1. Лютый А. П. Очерки истории Северной Таврии. Том 2–Землевладельцы (Биографические черки). / Лютый А. П., Варяник О.В. // Запорожье; Творческая группа «Мастер», 2007 – 648 с.
2. Писковий В. История разорения. 12.06.1998. Электронный ресурс <https://zn.ua/SOCIETY/usadba popova istoriya razoreniya.html>.
3. Шовчко В. Усадьба Поповых в Васильевке, Достопримечательности Украины. Электронный ресурс <https://zabutki.in.ua/ru/1504/usadba popovykh-v-vasilevke>.
4. Стойчев В. М. Історія дворянського роду Попових. Актові джерела до історії Запорозької Січі. / Стойчев В. М., Стойчева І. М. // Часопис «Південна Україна» № 5, 2000. <http://www.zsu.zh.ua//pu/about.Php>.
5. Барановский Г. В. Юбилейный сборник сведений о деятельности бывших воспитанников ИГИ (Строительного Училища). 1842 – 1892. / Г. В. Барановский. – С. Пб.: 1893 – 400 с.
6. Собко Н. П. Словарь русских художников: ваятелей, живописцев, зодчих... С древнейших времен до наших дней (XI – XIX вв.) Том 1, вып. 1. – С. Пб.: Тип. М. М. Слюсаревича, 1893 – 350 с.

7. Жаданова К. Ф. Архитектор А. Н. Агеенко – созидатель дворцов и храмов. Сб. «Архитектура -- Строительство – Транспорт: материалы 73 науч. конференции СПбГАСУ. Часть I: Архитектура и строительство. СПбГАСУ. – СПб., 2017, с.155 – 161.
8. Китнер Ю. И. Архитектор И. С. Китнер / Ю. И. Китнер // Архитектурное наследство. – 1976. – №25 – С. 154–175.
9. Бартенев И. А. Очерки истории архитектурных стилей. Учебное пособие./ Бартенев И. А., Батажкова В. Н // М.: «Изобразительное искусство».1983 – 243 с.
10. Бартенева М. И. Архитектор Н. Л. Бенуа. Л.: Стройиздат/ Ленинградское отделение, 1985 – 184 с.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности кирпичного стиля усадьбы Попова в Васильевке, которая представляет собой уникальный памятник архитектуры Юго-Восточной Украины конца XIX ст., исследована роль местного архитектора А. Н. Агеенко, как возможного автора общего планировочного решения комплекса усадьбы, а также проектов отдельных ее зданий.

Ключевые слова: эклектика, кирпичная архитектура, замок, памятник архитектуры, архитектор Агеенко.

Annotation. The article discusses features brick manor style buildings Popov in Vasilievka in Zaporizhzhya, which is a unique monument of architecture of South-Eastern Ukraine of the end of the 19th century. Studied the role of local architect O. N. Ageyenko as the possible author of the general planning solution of the estate complex, as well as the projects of its individual buildings.

Keywords: eclecticism, brick architecture, castle, architectural monument, architect O. N. Ageyenko